

УДК 349.42

ЩОДО МЕЖ ПРЕДМЕТА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

**О.М. САВЕЛЬЄВА, лаборант кафедри земельного
та аграрного права¹,
Національний університет «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»**

Досліджуються актуальні дискусійні проблеми визначення меж предмета правового регулювання аграрного права як самостійної галузі в системі права України; визначено й обґрунтовано зміст поняття «предмет правового регулювання аграрного права України» в сучасних умовах; диференційовано коло суспільних відносин, які становлять основу предмета правового регулювання аграрного права, проведено їх відмежування від інших подібних суспільних відносин; спрогнозовано майбутні вектори розвитку аграрних відносин.

Аграрне право, самостійна галузь права, аграрні відносини, предмет правового регулювання, межі правового регулювання.

Дослідження предмета правового регулювання аграрного права сьогодні викликає все більший інтерес з боку науковців. Це обумовлено динамічністю та стрімким розвитком суспільних відносин в аграрній сфері, їх інтенсифікацією. Саме вони в сучасних умовах потребують своєчасного дослідження їх специфіки, процесу розвитку і розроблення на цій основі наукових пропозицій щодо розробки та прийняття відповідних нормативно-правових актів в інтересах створення умов для гарантування продовольчої безпеки держави. Такий підхід створюватиме умови для перетворення галузі сільського господарства України на високоефективного, конкурентоспроможного на внутрішньому та зовнішньому ринках сектора економіки держави; збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності нації; комплексний розвиток сільських територій та розв'язання соціальних проблем на селі.

Аграрні відносини в силу їх важливого суспільного значення та впливу на соціально-економічний розвиток держави завжди знаходилися в центрі уваги представників різних наукових шкіл. Однак на різних етапах розвитку українського суспільства на дослідження, які здійснювались у сфері аграрних відносин, впливали і впливають соціально-політичні фактори. Це суттєво ускладнило розкриття специфіки аграрних відносин, що становлять предмет галузі.

¹ Рецензент – доктор юридичних наук, професор М.В. Шульга

У сучасних умовах реформування аграрних відносин дослідження предмета правового регулювання аграрного права України залишається актуальним, має велике теоретичне та практичне значення.

Внаслідок окреслених проблем перед аграрно-правовою наукою виникає завдання обґрунтування предмета правового регулювання самостійної галузі – аграрного права України. Отже, важливого значення набуває проблема всебічного аналітичного вивчення поняття та особливостей предмета правового регулювання аграрного права України, його відмежування від предметів інших галузей, які перебувають у тісному взаємозв'язку з аграрним правом. Окрім того, окремого дослідження потребують аграрні суспільні відносин як об'єкт трансформації на сучасному етапі розбудови ринкової економіки України. Останнє і визначило мету статті.

24 травня 2013 р. у м. Харкові відбувся круглий стіл, присвячений пам'яті відомого вченого-юриста, професора Юліана Олександровича Вовка, під назвою «Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права». Цей науковий захід дав змогу не тільки вшанувати пам'ять видатного науковця, а й підняти у ході обговорення гострі дискусійні питання, які стосуються розвитку доктрин земельного, аграрного та екологічного права.

Зокрема, в своїй науковій доповіді, професор В.В. Носік слушно зауважив: найбільше досягнення у розвитку наук земельного, аграрного та екологічного права полягає в тому, що в суспільній і правовій свідомості відбувається поступовий перегляд стереотипних поглядів вчених щодо методологічних основ використання землі та природних ресурсів у сільському й лісовому господарстві, забезпечення продовольчої безпеки та якісного навколишнього природного середовища на основі права власності Українського народу на землю та інші природні ресурси в умовах демократичної, правової і соціальної держави [3, с. 25]. Отже, на часі вирішення дискусійних питань щодо предмета правового регулювання аграрного права України та розкриття сучасного стану дослідження у цьому напрямі.

Проблеми змісту предмета правового регулювання аграрного права України в різний час вивчалися відомими вітчизняними вченими-юристами, серед яких: Н.О. Багай, М.Я. Ващишин, О.В. Гафурова, В.П. Жушман, В.М. Єрмоленко, Т.О. Коваленко, В.В. Носік, О.О. Погрібний, В.І. Семчик, А.М. Статівка, Н.І. Титова, В.Ю. Уркевич, В.С. Шелестов, М.В. Шульга, В.З. Янчук та інші вчені.

Не зважаючи на численні наукові публікації з цієї тематики, багато з них лише загостило дискусію щодо предмета правового регулювання аграрного права України і не враховують сучасного стану розвитку суспільних відносин в аграрній сфері. Серед найбільш проблемних питань, які досі виступають предметом наукової дискусії юристів-аграрників і вносять дисбаланс у розвиток однойменної галузі права, можна виділити наступні:

– яке місце займає аграрне право в національній правовій системі (вчені-аграрники у різний час пропонували розглядати аграрне право як: комплексну; самостійну; комплексну самостійну; комплексну, інтегровану та спеціалізовану галузь права);

– які саме суспільні відносини у сучасних умовах можна віднести до предмета правового регулювання аграрного права України;

– чи можна назвати такі відносини однорідними, чи вони носять комплексний характер;

– як відмежовуються суспільні відносини, що становлять предмет аграрного права від інших подібних відносин, які за своєю назвою можна віднести до предметів інших однойменних галузей (зокрема, земельні, майнові, трудові, організаційно-управлінські, податкові, фінансові, інвестиційні, інноваційні та інші, які часто називають складовою предмета аграрного права);

– які пріоритетні напрями розвитку аграрних відносин в майбутньому тощо.

Такі питання можуть здатися на перший погляд дивними, оскільки вони є ключовими для будь-якої галузі, а тому повинні бути якнайбільш визначеними та обґрунтованими. Однак реалії свідчать про наявність деяких прогалин у науковому та правовому забезпеченні деяких з цих питань. Спробуємо зробити ще один крок на шляху до обґрунтування відповідей на поставлені запитання.

Представники сучасної доктрини теорії права виділяють наступні основні етапи утворення самостійної галузі права: 1) формування нової сфери суспільних відносин або ж інтенсифікація розвитку вже існуючої сфери (формування самостійного предмета правового регулювання); 2) прийняття нових нормативно-правових актів, необхідність чого закономірно покликано формуванням вказаного самостійного предмета правового регулювання (формування самостійної галузі законодавства); 3) особливості регульованих суспільних відносин породжують потребу у використанні особливих, найбільш ефективних саме для них методів правового регулювання; 4) розвиток та зміцнення системних зв'язків між групою норм права і як наслідок – виділення метанорм (правові визначення, принципи права), загальної частини, внутрішньої ієрархічної структури галузі (інститутів права, підінститутів права); 5) у результаті накопичення вказаних вище змін відбувається діалектичний стрибок, перехід кількісних змін в якісні – дивергенція (розходження, розмежування) системних зв'язків «дочірньої» галузі права з «материнською», тобто відбувається формування самостійної галузі права. Далі слідує наступні два етапи, які умовно можна визначити як «постсистемні»: 6) формування самостійної галузі науки і навчальної дисципліни; 7) концептуалізація ідеї про самостійний характер даної галузі права в правовій науці [1, с. 13]. На наше переконання, всі ці етапи аграрне право України успішно пододало і на сучасному етапі його головним завданням є зміцнення позицій у національній правовій системі.

Проте доцільно зупинитись на найбільш гострих та дискусійних питаннях, які в сучасних умовах потребують безкомпромісного вирішення.

У науково-довідковій літературі предмет правового регулювання аграрного права визначається як аграрні суспільні відносини, що являють собою комплекс відносин (земельних, майнових, трудових, організаційно-управлінських, фінансових та інших), що складаються в процесі виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки та реалізації сільськогосподарськими товаровиробниками, а також у взаєминах з іншими суб'єктами господарювання, органами державної влади та органами місцевого самоврядування [4, с. 131]. Як бачимо, перелічені відносини називають складником предмета правового регулювання аграрного права. Постає логічне питання: коли ж ці відносини тоді будуть виступати предметом своїх однойменних галузей таких, як земельне право, трудове право, цивільне право тощо? Отже, ці відносини мають «подвійну прописку». Вони є предметом традиційних галузей і одночасно аграрного права. Але слід розібратись, наскільки доцільним і обґрунтованим є такий дуалізм.

Стосовно земельних відносин свого часу висловив думку В.Ю. Уркевич, який писав, що «земельне право та законодавство визначають загальні умови використання земель у будь-яких сферах суспільного життя, загальні засади прав на землю, підстави їх виникнення та припинення, питання використання та охорони земель, управління ними та ін. Проте внутрішні аграрні земельні відносини, – зазначає він, – пов'язані передусім з передачею сільськогосподарському підприємству його членом земельного пайового внеску, його використання та повернення». Тобто, земельні відносини можна віднести до предмета аграрного права лише у разі використання земельних ділянок при виробництві на них сільськогосподарської продукції. Звідси випливає: особливістю предмета аграрного права є те, що він знаходить свій вияв саме у внутрішніх (внутрішньогосподарських) аграрних відносинах.

Інші подібні перелічені відносини також мають «подвійну прописку» і належать до предмета правового регулювання аграрного права лише за умови їх прояву як внутрішніх (внутрішньогосподарських виробничих) аграрних відносин. До того ж, на нашу думку, доречно все ж не називати окреслені відносини земельними, трудовими і т.п., а одразу зазначити предметну сферу, тобто, наприклад, аграрні відносини щодо передачі земельного пайового внеску, аграрні відносини щодо членства в сільськогосподарському кооперативі тощо. Таким чином є змога уникнути неточностей у правозастосовній діяльності. Їх необхідно розглядати не поодинокі, окремо, а в органічній єдності з суто аграрними відносинами.

Цілком обґрунтовано можна стверджувати, що основними критеріями для розмежування предмета аграрного права від предмета інших галузей є: 1) суб'єкти (учасники) даних відносин (фермерські господарства, сільськогосподарські кооперативи, сільськогосподарські товариства, приватні (приватно-орендні), державні та комунальні

сільськогосподарські підприємства та їх об'єднання, члени сільськогосподарських підприємств, селяни, особи, які ведуть особисте селянське господарство, Аграрна біржа, Аграрний фонд, Фонд аграрних страхових субсидій та ін.); 2) об'єкти, з приводу яких ці відносини виникають, змінюються та припиняються (виробничо-господарська діяльність на землях сільськогосподарського призначення, сільськогосподарська продукція, в деяких випадках лісові насадження й водні об'єкти, майно сільськогосподарського призначення, членство в сільськогосподарському підприємстві, сільськогосподарські технології, земельні та майнові частки (паї), а також права на них тощо); 3) спільна мета учасників відносин – виробництво, переробка, реалізація сільськогосподарської продукції, в тому числі товарної, забезпечення продовольчої безпеки України та стале функціонування галузі сільськогосподарства. Зміст цих відносин перебуває в динамічному розвитку, постійно розширюється і набуває все більш вагомого суспільного характеру.

Таким чином, предмет правового регулювання аграрного права, який не властивий іншим галузям права, – це аграрні відносини, що не можуть бути віднесені в сукупності до предметів інших галузей права.

Справедливо зазначає М.Я. Ващишин, що у сучасній системі права України немає жодної галузі права, у сферу дії якої певною мірою не проникали би норми інших галузей. Автор підкреслює, що «варто відмовитися від комплексності аграрного права, яка робить цю галузь «меншовартісною» чи взагалі заперечує її самостійне існування через запозичення норм інших галузей права, необхідних для регулювання низки аграрних відносин» [2, с. 194]. Цим можна пояснити те, що аграрні відносини не можна назвати однорідними, враховуючи їх багатогранність та різноманітні сфери їх прояву.

До того ж, як відмічає В.М. Єрмоленко, протиставлення самостійних та комплексних галузей права стало наслідком недостатнього доопрацювання теорією права сутності категорій «самостійність» та «комплексність» у контексті можливості їх використання при характеристиці складових частин системи права [5, с. 23]. Тобто, ці категорії не є взаємовиключними та характеризують різні аспекти при визначенні галузі права.

Висловлені позиції автора та аналіз наукових досліджень на окреслені питання дають змогу зробити наступні висновки.

По-перше, аграрне право України – це самостійна галузь права, що регулює аграрні відносини, які складаються в процесі виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції, забезпечення продовольчої безпеки держави та сталого розвитку сільських територій.

По-друге, предмет правового регулювання аграрного права України становлять суспільні аграрні відносини, які мають комплексний характер.

По-третє, на думку багатьох вчених-аграрників предмет правового регулювання аграрного права знаходить свій вияв саме у внутрішніх

(внутрішньогосподарських) аграрних відносинах, однак в умовах триваючої аграрної реформи можна констатувати, що не тільки внутрішні аграрні відносини проявляють їх характерні ознаки. Сучасні суспільні процеси обумовлюють виникнення нових суспільних аграрних відносин, які носять більш масштабний характер. Наприклад, відносини в сфері контролю за якістю імпортованої та експортованої сільськогосподарської продукції, в сфері міжнародного співробітництва в сільському господарстві, в сфері забезпечення продовольчої безпеки держави, сталого розвитку сільських територій, соціального розвитку села тощо. Саме норми аграрного права покликані заповнити прогалини в законодавстві та врегулювати зазначені суспільні відносини. До того ж особливістю сучасного розвитку аграрних відносин в Україні є тісний зв'язок публічно-правових і приватних інтересів в аграрній сфері, що зумовлює відповідні особливості правового регулювання аграрних відносин.

По-четверте, аграрні суспільні відносини можна згрупувати за наступними основними видами: 1) відносини у сфері виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції фізичними та юридичними особами – суб'єктами аграрного господарювання (наприклад, відносини в сфері органічного сільськогосподарського виробництва, застосування біотехнологій в аграрній сфері, розвиток аквакультури, в тому числі морської, розвиток рослинництва і тваринництва та ін.); 2) відносини у сфері забезпечення високоприбуткового та конкурентоспроможного на міжнародному ринку сільськогосподарського виробництва вказаними особами (матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва, відносини у сфері забезпечення якості та безпеки сільськогосподарської продукції; державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників; відносини в сфері страхування сільськогосподарської продукції, інвестування в аграрну сферу, оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, щодо створення та функціонування Аграрної біржі, Аграрного фонду, Фонду аграрних страхових субсидій тощо); 3) відносини у сфері забезпечення сталого розвитку сільських територій (у сфері забезпечення соціального розвитку села, у сфері диверсифікації аграрного виробництва, сільськогосподарського дорадництва, підсобних виробництв та промислів тощо); 4) міжнародне співробітництво в галузі сільського господарства та ін. Наведений перелік, безумовно, не є вичерпним.

Нарешті, стосовно пріоритетних напрямів розвитку аграрних відносин у майбутньому, необхідно зазначити, що останнім часом з'являються наукові розробки вчених, головним чином економістів, які наголошують на необхідності нового погляду на взаємодію понять аграрне виробництво – аграрна сфера – агроландшафти і вводять нове поняття «агросфера», яке розкриває тезу про те, що сільське господарство реалізує свою унікальність щодо забезпечення розвитку суспільства, сприяючи йому як вид економічної діяльності, джерело

доходів і постачальник екологічних послуг. У даному випадку йдеться про створення налагодженої системи взаємодії аграрного виробництва та забезпечення екологічної безпеки. Це дасть змогу підвищити конкурентоспроможність секторів сільського та лісового господарства, поліпшити навколишнє природне середовище, підвищити якість життя на сільських територіях. Виникає нагальна потреба імплементації засад сталого розвитку агросфери в національну аграрну політику, в тому числі її правове закріплення.

Список літератури:

1. Головина. А.А. Критерии образования самостоятельных отраслей в системе российского права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А.А. Головина // Моск. гос. юрид. акад. – М., 2012. – 34 с.
2. Ващишин М.Я. Критерії самостійності аграрного права // Розвиток наук земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права / М.Я. Ващишин // Збірник наукових праць Круглого столу (19 жовтня 2012 р.) / за ред. Г.І. Балюк, М.В. Краснової, А.М. Мірошніченка, В.В. Носіка : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.univ.kiev.ua/science.html>.
3. Носік В.В. Розвиток доктрин земельного, аграрного та екологічного права у національній правовій системі України / В.В. Носік // Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права [текст] : збірник матеріалів круглого столу, присвяченого пам'яті проф. Ю.О. Вовка (м. Харків, 24 травня 2013 р.) / за ред. Шульги М.В., Саннікова Д.В. – Х. : Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Національна академія правових наук України, 2013. – 157 с.
4. Словник з аграрного права / уклад.: В.П. Жушман, О.О. Погрібний, В.Ю. Уркевич / за ред. В.П. Жушмана. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2010. – 160 с.
5. Ермоленко В.М. Некоторые узловые моменты современной теории аграрного права / В.М. Ермоленко // Современные приоритеты в развитии аграрного, земельного и экологического права: матер. Междунар. науч.-практ. конф., посвященной памяти М.И. Козыря (г. Москва, 2 марта 2012 г.). – М. : Институт государства и права РАН, 2012. – С. 20–25.

Исследуются актуальные дискуссионные проблемы границ предмета правового регулирования аграрного права как самостоятельной отрасли в системе права Украины; определено и обосновано содержание понятия «предмет правового регулирования аграрного права Украины» в современных условиях; дифференцирован круг общественных отношений, составляющих основу предмета правового регулирования аграрного права, проведено их отграничение от других подобных общественных отношений; спрогнозированы будущие векторы развития аграрных отношений.

Аграрное право, самостоятельная отрасль права, аграрные отношения, предмет правового регулирования, границы правового регулирования.

Explores current issues in dispute borders the subject of legal regulation of the agrarian law as a separate branch in the legal system of Ukraine, defined and justified the concept of «the subject of legal regulation of the agrarian law of Ukraine»

under current conditions, differentiated range of public relations, which are the basis of the subject of legal regulation of the agrarian law, held their delimitation from other similar public relations, predicted future development vectors development of agrarian relations.

Agrarian law, an independent branch of law, agrarian relations, a subject of legal regulation, the limits of legal regulation.